

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 14

ERZURUM - 1999

**AHMED MİDHAT EFENDİNİN "SÜLEYMAN MUSULİ"
(MUSULLU SÜLEYMAN) ADLI ROMANINDA HASAN-I SABBÂH
VE BÂTİNİLERLE İLGİLİ BİLGİLER**

Prof.Dr. Süleyman TÛLÛCÛ*

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının seçkin simalarından biri olan Ahmed Midhat Efendi (1844-1913), kaleme aldığı çok sayıda eserleri ile, zamanının fikri, edebi ve ilmi hayatına damgasını vurmuş bir yazarımızdır. Çalışkanlığı, verimliliği ve idealist kişiliği ile halka okumayı sevdirmiştir.

Türkiye'de siyasi alandaki Tanzimat hareketinin, sosyal alanda "medeniyet değiştirme" anlamına geldiğini biliyoruz. Bunu ilk anlayan ve gerçekleştirmeğe çalışan Şinasi (1824-1871) olduğu gibi, en geniş ölçüde gerçekleştirebilen de Ahmed Midhat olmuştur. Bu medeniyet değiştirme olayının okumamış halk yığınlarına aktarılması, onların yeni medeniyetin çeşitli yönleri üzerinde aydınlatılması ve kendilerine ilk bilgilerin verilmesi hususunda onun gösterdiği çaba çok büyüktür. Edebiyat, onun için de, bir vasıttan ibarettir. Halkın medeni seviyesini yükseltebilmek, önce onun seviyesine inmek, ona kendi dili ile ve hoşlandığı şekilde hitap etmekle mümkündür. Bu yola girildikten sonra, gerekli ve faydalı görülecek her şey kolaylıkla verilebilirdi¹.

Tanzimat yazarlarının pek çoğu, gerek edebiyatın, gerek öğrendikleri ilimlerin yalnız bir dalında eser vermekle yetinmemiş, çeşitli sahalarda çalışmaktan zevk almış, edebi nevilerin hemen hepsini denemeğe çalışmışlardır².

Ahmed Midhat Efendi, edebiyat tarihlerimizde, çok defa ikinci plânda gösterilen, gerçekte ise geçen asır içtimâi

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

¹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, I, 4. baskı, Ankara 1982, s.49.

² Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, II, 964.

hayatımız için zengin bir malzeme kaynağı teşkil eden önemli bir yazardır³. Bilgi, mülâhaza, müşahade ve incelemeye dayanan büyüklü küçüklü 150 kadar basılmış eseri arasında, sayısı 60'ı aşan⁴ büyük hikâye ve romanları önemli bir yer tutar⁵.

Ahmed Midhat Efendi'nin en çok başarı gösterdiği ve okuyucularca en çok beğenilen romanları arasında olan⁶ ve konusunu İslâm tarihinden alan *Süleyman Musulî*⁷ (*Musullu Süleyman*) 'de Müslüman bir Arap genci olan Süleyman ile aynı kasabadan bir Hristiyan kızı, Maria, arasında bütün roman

³ M. Orhan Okay, Ahmed Midhat Efendi, *TDEA*, I, 69.

⁴ A.mlf., *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul 1989, s.362.

⁵ A.mlf., Ahmed Midhat Efendi, *DİA*, II, 102. Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Baydur, *Ahmed Midhat Efendi, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul 1954; Cevdet Kudret, *Ahmed Midhat*, TDK, Ankara 1962; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 964-970; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, I, s.49-56; Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, baskıya haz.: Alpay Kabacalı, 2.baskı, İstanbul 1985, s.145-238; Ahmed Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7.baskı, İstanbul 1988, s. 463-474; M.Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul 1989.

⁶ Kenan Akyüz, *a.g.e.*, s.55.

⁷ Bilindiği üzere Musul, Kuzey Irak'da bir şehir olup, eski ve yeni Arapça eserlerde "el-Mevsil" (الموصل) şeklinde (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, Beyrut 1397/1977, V, 223; Kazvîni *Âsârül-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, ts., s. 461-463; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J.M.Cowan, Beyrut 1980, s.931) yazılıp okunmaktadır. "Mef'al" vezninde bir isim-i mekân olan bu yer ismi, dilimizde (bk. Ş.Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1316/1898, VI, 4480) Musul (<Musul<Müsül<Mevsil) diye telâffuz edilmektedir. "Mevsilî", "Musullu" demektir. Bu itibarla, Ahmed Midhat Efendi'nin bu tarihî romanının adını -Türkçe sesbilgisi açısından "vokal düşmesi" söz konusu olsa bile- (krş. Tahsin Banguoğlu, *Türk Grameri Birinci Bölüm: Sesbilgisi*, TDK, Ankara 1959, s.109, v.d.d.; Doğan Aksan v.b., *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, TDK, Ankara 1978, s.46 v.d.d.; keza bk. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1977, s.57-58) Süleyman Musulî (msl. bk. Sabri Esat Siyavuşgil, Ahmed Midhat Efendi, *IA*, I, 187; Mustafa Nihat Özön, *a.g.e.*, s.155, 200; Ahmed Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.471; M. Orhan Okay, *a.g.e.*, s.190, 200, 253, 287, 362; a.mlf., a.g.mad., *DİA*, II, 102; İsmail Parlatır, *Recai-Zade Mahmut Ekrem, Hayatı, Eserleri, Sanatı*, Ankara 1983, s.10,11,298; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, 5.basım, İstanbul 1994, s.350) şeklinde okumak her halde doğru olmasa gerektir. Hatta bu romanın adında yer alan "Musulî" kelimesini "Muslu" (bk. Kenan Akyüz, *a.g.e.*, s. 51, 52, 55) veya "Müsli" (bk. Arslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul 1995, s.20) şeklinde okuyan müellifler de vardır. Bu ismi "Müsli" (bk. Mustafa Baydur, *a.g.e.*, s.31) ve "Musulî" (bk. Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 5 baskı, İstanbul 1987, I, 32; a.mlf., *Edebiyat Kapısı: İncelemeler*, İstanbul 1997, s.503) diye, doğru okuyan yazarlar da mevcuttur.

boyunca devam eden aşk evliliğe neticelenir⁸. Rodos'tan döndükten sonra yazılan *Süleyman Musulî*, Ehl-i Salip Muharebelerinin ve bilhassa Haşîşîlerin romanıdır⁹.

XIII. yüzyıl ortalarında Haçlı Seferleri sırasında Kudüs yakınlarında bir köyde, Musullu Süleyman, Hristiyanları Müslümanların tuzağına düşürtürse de, sevgilisi Maria'yı alamadan köyden kaçmak zorunda kalır. Hristiyanlar tarafından, suç ortağı diye, yarı beline kadar toprağa gömülen, aç susuz ölüme terk edilen Maria kurtarılır, ama kurtarıcılar, Süleyman ve arkadaşları değil, Bâtînîler'dir. Maria'nın Alamüt Kalesi'ne, Hasan-ı Sabbâh tarafından kurulmuş Bâtîni mezhebinin reisi Şeyhu'l-Cebel'e götürüldüğünü öğrenen Süleyman, binbir güçlüğü yenerek Alamüt Kalesi'ne ulaşır ve Şeyhu'l-Cebel'in emirlerini yerine getirdikten sonra sevgilisine kavuşur¹⁰.

Çeşitli tarih gerçekleriyle payandalanmış bu macera romanı, yazarın Osmanlı İmparatorluğu'nun güneydoğu bölgelerinde yaptığı yolculukların izlenimlerini de içermesiyle hem bilgi hem merak unsurlarını birlikte yürüten tipik eserlerinden biridir. İlk defa 1294/1877 yılında İstanbul'da (Kırkanbar Matbaası) neşredilen eser, yıllar sonra dili sadeleştirilerek tekrar basılmıştır (sad. Behçet Necatigil, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971). Ayrıca oyunlaştırılarak TRT radyolarında da ilk kez 1966'da yayınlanmıştır¹¹.

Biz, romanın Hasan-ı Sabbâh ve Bâtînîler'den bahseden özel bölümünü, ilk yayımını ve sadeleştirilmiş metnini (s.154-161) gözden geçirerek bazı cüz'î düzeltmeler, geniş dipnotları ve bibliyografya ile yeniden yayımlamayı uygun gördük. Bu yazımızın, Türk-İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarihi sahalarda çalışacak araştırmacılara -özellikle geniş

⁸ M. Orhan Okay, *a.g.e.*, s.190.

⁹ Ahmed Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.471.

¹⁰ Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s. 350-351; Sema Uğurcan, Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet, *Türk Dili*, sayı 521 (Mayıs 1995), s. 555-556.

¹¹ Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.351.

"Bibliyografya"sı ile- faydalı olacağını ümit ediyoruz. Ayrıca, yazının sonuna, konu ile ilgili bazı resimler konulmuştur.

* * *

Halkın verdiği hükmün ne derece doğru olduğunu anlayabilmek için, bunların Assassin dedikleri adamların kimler olduklarını bilmemiz gerekir.

Bu "Assassin"¹² sözü, Arapçadan bozma bir sözdür, aslını "Haşîş" olduğu sanılıyor. Frenkler bu ismi, Arap tarihlerinde Bâtîniyye ve İsmâîliyye diye anılan bir fırkanın adı olarak kullanırlar. Bu fırka mensupları, aşağıda zikredilecek birkaç garîp hâdiseleteri esrar denen ot vasıtasıyla yaptıkları için, [kendilerine] bu isim verilmiş olsa gerek.

Sahâ'ifü'l-Ahbâr tercümesi olan Müneccimbaşı tarihinde¹³ bu fırkaya dair verilen bilgileri aşağıdaki şekilde hulâsa ediyoruz:

¹² Batı dillerinde "katil, canî, suikastçi, cana kıyıcı" (msl. bk. *Yeni Redhouse Lügati, İngilizce-Türkçe*, 6ncı baskı, İstanbul 1966, s.51; *İngilizce-Türkçe Yeni Oxford Restimli Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1985, I, 84; Tahsin Saraç, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, I, TDK, Ankara 1976, s.83) gibi anlamları ifade eden bu kelime, Arapça "Haşşâşîn" (tek.: "Haşşâş" (Esrar (haşîş) için, esrar müptelası) kelimesinden gelmektedir (msl. bk. Philip K.Hitti, *Makers of Arab History*, London, 1968, s.97; J.B. Sykes, *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, Oxford 1976, s.56; *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield: 1981, s.66). Yine bu "Assassin" kelimesinin bazı kaynaklarda "Haşşîyyûn/ Haşşîyyin" (Haşîş (esrar) kullananlar) kelimesinden geldiği (msl. bk. W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi, Başlangıç, izah ve düzeltmeler*: M.Fuad Köprülü, 2. basım, Ankara 1963, s.57; Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, Türkçesi: Esat Nermi Erendor, Ankara 1990, s.240; Bernard Lewis, *Haşşîşler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, s.10) ifade edilmektedir. Ancak, kelimenin fonetik yapısına bakarak, onun, "Haşşâşîn"den geldiğini kabul etmek daha uygun görünmektedir.

¹³ Müneccimbaşı ve Tarih' nin Arapça aslı ve tercümesi hakkında geniş bilgi için bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Uçok, Ankara 1982, s.258-259; M.Tayyib Gökbilgin, Müneccimbaşı, *IA*, VIII, 801-806; Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmü'd-Düvel*, yayına haz. Ahmet Ağrakça, İstanbul 1995, s.9-49.

"Bunlara Aleviler; Bâtîniyye ve Melâhîde ve İsmâîliyye ve Alamûtiyye¹⁴ dahî derler: 483 Hicrîde (M. 1090) zuhur ettiler, 654'de (M. 1256) de inkıraz buldular. 171 sene hüküm sürdüler. Alamût kalesi¹⁵, Kâzvin civarında müstahkem bir kaledir. Bu kaleyi Dâi-yi Kebîr Hasan b. Zeyd, Taberistân hâkîmi iken yaptırdı. Gayet sarp bir yerde olan bu Alamût Kalesi'nden başka, Bâtînîler'in birkaç kalesi daha vardı"¹⁶.

"Bu tâifenin ilk reisi Hasan-ı Sabbâh hendese, hesap, ahkâm-ı nücüm¹⁷ ve sihir ilimlerini bilirdi¹⁸. Selçukîler'den Alp Arslan zamanında Nizâmü'l-Mülk'e intisap etti. Önceleri dininde, ibadetinde görünüyordu. Ancak, Nizâmü'l-Mülk'ün damadı Ebû Müslim, Hasan-ı Sabbâh'ın gidişatını beğenmiyor, bu herifin ilerde dünyaya belâ olacağını haber veriyordu. Nihayet Hasan'ı öldürmeye kalkıştı. Hasan kaçtı. Hasan-ı Sabbâh, İsmâîliyye mezhebini Abdü'l-Melik nâmındaki hocasından öğrendi. el-Kâmil¹⁹'in yazarı Bâtîniyye mezhebini Karâmîta mezhebiyle aynı olduğunu söyler."²⁰

"Hasan bir hayli zaman serseri gezdikten sonra Mısır'a vardı. Aleviler'den Müstânsır'ın ikramını gördü. Halkı Müstânsır'a biata davel için Şam, Diyarbekir ve Anadolu vilâyetlerini, Kâşgar'ı ve Mâverâ'ü'n-Nehr'i dolaşıp rast geldiği

¹⁴ Hasan-ı Sabbâh tarafından kurulan bu mezhebe verilen diğer adlar için bk. Neşet Çağatay-İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 3. baskı, Ankara 1985, s. 84.

¹⁵ Alamût Kalesi hakkında bk. Kazvîni, *a.g.e.*, s. 301; F. Stark, *The Valleys of the Assassins*, Londoñ 1934; W. Ivanöw, *Alamut and Lamasar*, Tahran 1950; J. Shiel, *Itinerary from Teheran to Alamut and Khurrem Abad in May, 1837*, *JRGS*, VIII (1938), s. 430-434; A. Zeki Velidî Togan, *Alamut*, *IA*, I, 289-290; L. Lockhart, *Alamût (The Fortress)*, *Et*² (İng.), I, 352-353; B. Hourcade, *Alamût*, *Et*, I, 797-801; Muhammed Fethî 'îd, *Kal'atü Alamût ve Firdevsühe'l-Mez'üm*, *Mecelletü'l-Ezher*, LI/10 (1399/1978), s. 2455-56; Abdülkerim Özaydın, *Alamut Kalesi*, *Türk Kültürü*, sayı 281 (Eylül 1986), s. 53-57; a.m.f., *Alamut*, *DIA*, II, 336-337; bk. bir de Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁶ Bu kaleler için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut 1399/1979, X, 315-319; W. Ivanöw, *Some Ismaili Strongholds in Persia*, *IC*, XII (1938), s. 383-396; Menûçehr Sütüde, *Külâ-i İsmâîliyye*, Tahran 1345.

¹⁷ İbnü'n-Nedîm (*el-Fihrist*, Matba'atü'l-İstikâme, Mısır, ts., s. 400), onun bu sahalardaki şu eserlerini kaydeder: *Kitâbü'l-Eşkâl ve'l-Mesâ'ih*, *Kitâbü'l-Küre*, *Kitâbü'l-Amel bi-Zâ'il-Halak*.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 316.

¹⁹ Ünlü tarihçi İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî't-Târih* adlı eseri.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 313.

budalaları ayartıyordu. Nihayet Alamût Kalesi'ne geldi. Kalenin sağlamlığını görerek emeline burada erişeceğini anladı, oradaki halkı kandırmaya başladı. Kale, Şah²¹ Ca'fer'in hükümünde olup sersem bir adam tarafından muhafaza olunuyordu. Hasan'ın züht ve dindarlığına o da aldandı."

"Hasan, işini sağlama bağladıktan sonra muhafızın huzuruna çıktı. 'Sen bu kaleden çık, yerine ben oturacağım' dedi. Herif bunu şaka sanıp tebessüm eylediyse de Hasan, başına topladığı halk ile muhafızı kaleden çıkardı. Ve hatta bütün malını da arkasından gönderdi. Bu haber Bağdal'ta Nizâmü'l-Mülk'e ulaşınca bir bölük asker gönderip kaleyi tazyik ettirdiyse de Hasan bir fedâi yolladı. Nizâmü'l-Mülk'ü katlettirip muhasaradan kurtuldu."

"Hâsılı, Hasan istilâsını gittikçe artırıp en sarp yerlerde kalelere malik oldu. Her tarafa halifeler gönderip halkı gizlice kendi bâtıl mezhebine davete başladı. Kendisi asla halka görünmüyor, batıl mezhebine dair kitaplar yazıyor; Kur'an ayellerinin, hâsâ zâhiri murat değildir, bâtını murattır, diye tevillere kalkışıyordu. Hükümetinde o kadar müstebit ve sertti ki, batıl kanunu hilâfına hareket ettiği için, kendi oğlunu değnek altında helâk eyledi."

"Bir bölük müridi vardı, bunlara Fedâi denirdi. Etrafta meliklerden, vezirlerden kendi aleyhinde olanları haber alınca Fedâileri gönderir, onlar da elbette bir fırsatını bularak bu gibileri öldürürlerdi. Eğer canlarını bu yolda feda ederlerse, sakat kanaatlerince, ahirette yüksek derecelere erişeceklerine inanırlardı."

"Hasan-ı Sabbâh'ın her vilayette dâileri vardı. Bunlar kendilerine uyanlara aman verirler, uymayanları fırsat buldukça öldürürlerdi. İsfahan'da bunlardan çoğu ele geçirilip yakıldılar. Zira sayısız adam öldürmüşler, öldürdüklerinin bazı eşyaları kendi evlerinde bulunup me'unlukları ispat olunmuştu. Sultan Muhammed bunlara uymayınca Hasan-ı Sabbâh birçok fedâiler gönderip Sultan'ın pek çok emirini şehit

²¹Doğrusu: Şeref-şâh, bk. İbnü'l-Esir, X, 316; Müneccimbaşı, Sahâ'ifü'l-Ahbâr, trc. Ahmed Nedim, v.b., İstanbul 1285, II, 470.

ettirdi. Sultan Berkıyaruk dahi bir Bâtiniyye fırkasından çok kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Bunların yaptıkları şekavetlerin sonu yaktır. Nihayet Melikşâh'ın oğlu Sultan Muhammed kendi gidip bunları muhasara eyledi. Hasan-ı Sabbâh'ın hocasının oğlu Ahmed'i yakaladı. Ahmed'in karısı bunu duyunca, kocasını çok sevdiği için kendini kale duvarından atıp intihar etti. Sultan'ın emriyle Ahmed'in derisini yüzmeye başladılar. O mel'un inadını, kibrini elden bırakmıyarak, bir kerê bile inlemedi. Ama Sultan Muhammed de bundan fazla bir şeye muvaffak olamadı. Hasan-ı Sabbâh takımı yine büyüdükçe büyümekte devam etti. Hatta Alamût Kalesi'ni beş sene müddetle muhasara eylediği, muhasara edilenlerin durumları yamanlaşarak aman diledikleri halde, kaleyi kuşatmış askerler bunu kabul etmediler. Allah'ın hikmeti, Sultan Muhammed bu sırada vefat etti. Askerler bunu Hasan'ın sihriyle hamlederek dağıldılar.

"Sultan Muhammed'in yerine gelen oğlu Sultan Sencer de muharebeye karar verince, Hasan, Sultan'ın yattığı odaya bir hançer saplattı, fikrinde ısrar ederse bu hançerin kendi göğsüne saplanacağını bildirdi. Sultan korktu, kararından vazgeçti."²²

Sahâ'ifü'l-Ahbâr, bu malûmatı verdikten sonra Hasan-ı Sabbâh'ın yedi sekiz kadar halefini birer birer sayar, mel'unluklarını özetleyerek anlatır. Mealinden malûm olur ki bunlar, hâşâ, sümme hâşâ, şeriatin zâhiri mâtlup değildir, diyerek farzları tamamen inkâr etmişler, bütün dinî yasakları işlemişler, dünya yüzünde kendilerinden başka her sınıf halkın malını, rızını, canını mübah telâkki etmişlerdir.

Sahâ'ifü'l-Ahbâr'dan daha muvassal Arap tarihleri elimizde bulunmadığından, Frenk tarihleri ise bu mühim, garip ve acıp mesele üzerinde daha fazla tafsilât verdiklerinden dolayı, **Sahâ'ifü'l-Ahbâr**'ın yukarıda hulâsa ettiğimiz malûmatını Avrupa tarihlerinin tafsilâtıyla biraz daha izah etmeyi lüzumlu gördük:

²² Münecçimbaşı, II, 468, v.d.d.

Bunların rivayetne göre bu fırka, Mısır'da teşekkül eden İsmâiliyye fırkasının ancak bir şubesidir. Hatta Mısır'da Fâtımî hanedanının kuruluşu da bunlar sayesinde olmuştur. Bunların Mısır'da Dârü'l-Hikme namıyla bir büyük mektepleri vardı. Orada iptidaiî bilgilerden başlayarak en yüksek bilimlere kadar bütün fenler, esaslı bir şekilde öğretiliyordu. Bu mektebin aşağı sınıfları yalnız bilgi öğrenmekle kalırlar, sınıflar büyüdükçe yavaş yavaş İsmâiliyye bâtil mezhebi, öğrencileri saptırmaya başlar ve nihayet İslâmiyet'ten tamamen uzaklaşarak Dârü'l-Hikme'den çıkarlardı. İşte Hasan-ı Sabbâh'ın bâtil mezhebi, bu mektebin mahsulü idi. Şu kadar var ki, Hasan-ı Sabbâh bütün hileleri, türlü türlü ihanet ve zulümleri dünyayı ele geçirmek gayesine vasıta olarak kullanmış, bütün dünyayı zaptetmek kararıyla Alamût Kalesi'ne kapanmış, kendi hususî fırkasını teşkil eylemiştir.

Bu fırkanın muayyen dereceleri vardı, reisleri Hasan-ı Sabbâh'a ve haleflerine, Şeyhu'l-Cebel derlerdi. Hasan-ı Sabbâh'ın mertebesi, hâsâ, tanrılık mertebesi gibi bir ehemmiyet taşıdığından [adamın] istiklâl ve istibdadına son yoktu. Ondan sonra ikinci mertebe olarak ed-Dâ'il-Kebîr dedikleri reisleri vardı ki bunlar üç kişiydiler:

Birisi Şeyhu'l-Cebel'in yanında dururdu, onun veziri gibiydi. Diğer Kuhistân vilâyetinde, üçüncüsü de Suriye bölgesinde Bâtıniyye fırkasının zaptetmiş oldukları kalelerde müstakil hüküm sürerlerdi. Üçüncü mertebede bulunanlara Dâi ve dördüncü mertebede bulunanlara Refîk denilirdi. Dâiler tarikatın bütün sırlarına vâkıftılar, fakat Refîkler bu sırlara vâkıf olmayıp yalnız aldıkları emir gereğince hareket ederler, halka gayet dindar görünerek, Şeyhu'l-Cebel'in kerametlerinden bahisle halkı onun taraftarlığına davet ederlerdi.

Beşinci mertebede bulunanlara Fedâi denilip bunlar aşağıda görüleceği gibi, Şeyhu'l-Cebel'in kerametini gözleriyle görmüş; hâsâ, dünya ve ahiretin Şeyh'in elinde olduğuna, hatta insanı öldürüp yine dirilteceğine candan inanmış bir alay gençtiler. Şeyh tarafından aldıkları emirleri harfî harfine yerine getirmek için canlarını feda etmeyi ebedî saadetin ta kendisi bilirdiler.

Altıncı mertebedekilere Lâsık denirdi. Bunlar Şeyhu'l-Cebel'de bir büyük manevî kuvvet bulunduğuna kanaat getirmişlerse de henüz görmemiş olan, bu kerametleri görmeye can atan çömezler idiler. Bunlardan sonra yedinci mertebedekiler geliyordu. Köylü takımı olan bunlar, İslâm'ın farzlarına harfî harfine riayetle, Şeyhu'l-Cebel tarafından tespit edilen vergiyi vermekle mükellefliler.

İmdi, Lâsık denen çömezlerden birinin Fedâi kısmına geçmesi gerekince Dâiler bu çömeze bir bardak zehir içirirler, bu zehirin tesiriyle bir üç saate kadar öleceğini söylerlerdi. Bu işde her emre ve yasağa körü körüne itaat farz olduğu için, zehir içme emrinin de tereddütsüz kabul edileceğine şüphe edilmemelidir. Halbuki hakikatte Lâsık'ın içtiği şey, kuvvetlice bir esrar şerbetinden ibaret olduğu için, bir zaman sonra esrarın sarhoşluğu ile Lâsık bayılırdı. Gözünü açtığında kendisini cennette bulursa, Lâsık'ın uğrayacağı şaşkınlığın sonsuzluğunu teslim edersiniz ya! Ama gerçekten de cennet gibi bir şey! Renkleriyle gözleri, kokularıyla burnu hoşlandıracak çeşit çeşit çiçekleriyle, en lâtif ağaçlarla süslü bir bahçe içinde güzel güzel köşkler! Canın çekeceği her türlü yiyecek, içecek, bol bol! Her biri altın ve süse gark olmuş yüzlerce huriler emir beklemekte! Fıskiyelerden çağlayan sular, gül yağı kokuyor. Sözü uzatmaya ne hacet, cennet gibi bir şey vesselâm.

Ama bunlar öyle hayalden ibaret şeyler değil, hepsi hakikatte mevcut. Fedâi olmak üzere buraya giren Lâsık, birkaç gün tam bir zevk içinde günlerini geçirir. Cennete konulan gençlerin her emrinin derhal yerine getirilmesi babında Şeyhu'l-Cebel'in fermanı bulunduğundan, Lâsık'ın burada süreceği zevk ve sefaya bir nihayet yoktur. Çalgılar, şarkıcılar hep onun emrini beklemekteler.

Oradan çıkması lâzım gelince, kızlar bir ara ona yine o şerbetten içirirler. Lâsık yine bayıldıktan sonra, memurlar onu dışarıya çıkarırlar. Dâiler: "Gözünle gördün mü? Şimdi candan inandın mı? İşte Şeyh'in emirlerini yerine getirmek için canlarını esirgemeyenler, bu cennette böyle fatlı, ebedî bir hayat sürerler" yollu kandırmalarla Lâsık'ı dünyayı fedaya hazır bir Fedâi yapıp çıkarlar ki onu herhangi [bir] hükümdarın yahut vezirin veya

başka bir kimsenin idamına sevk etseler, mutlaka ya canını feda eder ya da öldürülmesine memur edildiği adamı öldürür.

Meşhur seyyah Marko Polo, Alamût Kalesi'ne uğramış, bizim burada hulasasını verdiğimiz malûmatı seyahatname-sinde tafsilâtıyla yazmıştır²³. Tarihlerde kayıtlı olduğuna göre, Haçlıların reislerinden Comte de Champagne²⁴, Alamût Kalesi'ne giderek Şeyhu'l-Cebel'i ziyaret ettiği zaman Şeyh, kendi adamlarının itaat derecesini Kont'a göstermek için kale bedeninde nöbet bekleyen iki Fedâî'ye: "Cennetimi gözünüzün önüne getiriniz, oraya gitmek için kendinizi şu duvardan aşağıya atınız" deyince, ikisi birden derhal duvardan atlayıp soluğu ölümden almışlardır²⁵.

Hâsıl, pek çok hükümdarlar, pek çok vezirler, namılı pek çok kimseler, bunların esaret zincirine düştüler. Eğer bir himmet sahibi çıkıp da bu firkanın mufassal bir tarihini yazacak olsaydı²⁶, bu, çok acı, çok garip olaylarla dolu, ibret verici bir eser olurdu.

²³Bk. *The Travels of Marco Polo*, translated into English by Aldo Ricci, London 1931, s.49-53; Leonardo Olsschki, *Marco Polo's Asia*, Berkeley and Los Angeles 1960, s.362-381; bk. bir de Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.6-7.

²⁴ Haçlı Seferlerine katılan Champagne Kontu (Champagne: Kuzeydoğu Fransa'da bir bölge ve eyalet. Bk. *Webster's New Collegiate Dictionary*, s. 1422). Asıl adı Henri il'dir. Bk. Syed Amcer Ali, *A Short History of the Saracens*, London 1927, s.370; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1987, III, 77-78; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 141 v.b.; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arkan, İstanbul 1999, s.33, 61.

²⁵ Burada, bu olayın geçtiği yer karıştırılmıştır. Hâdis, Alamût'ta değil, Suriye'deki Şeyhu'l-Cebel'in hâkim olduğu Kehf Kalesi'nde geçmiştir. Bk. Steven Runciman, *a.g.e.*, III, 78.

²⁶ Ahmed Midhat Efendi'nin bu temennisi, yıllar sonra gerçekleşmiştir. İki Batılı tarihçi M.G.S. Hodgson (*The Order of Assassins*, The Hague 1955) ve Bernard Lewis (*The Assassins, A Radical Sect in Islam*, London 1967; Türkçe çev.: Ali Aktan, *Haşîşiler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, İstanbul 1995), Haşîşiler hakkında derli toplu birer eser yazmışlardır.

HASAN-I SABBÂH VE BÂTİNİLİK ÜZERİNE SEÇME BİBLİYOGRAFYA

A-Kitaplar

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. M.Seyyid Kilânî, Beyrut 1390/1975, I, 191-198; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, nşr. es-Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1407/1987, s.128-136; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr*, çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1957, I, 151 v.dd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, nşr. C.J.Tornberg, Beyrut 1399/1979, IX,448, X,237,313-323,430-434,477-478,527-529,625; Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşa*, III, çev.Mürsel Öztürk, Ankara 1988, s.66-162; Kazvinî, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, ts., s.301-302; a.mlf., *Müfidü'l-Ulûm ve Mübidü'l-Hümûm*, nşr. M.'Abdülkâdir 'Atâ, Beyrut 1405/1985, s.88-90; Reşidüddîn, *Fâsli ez Câmî'ut-Tevarih... Târih-i Furka-i Refikân ve İsmâ'iliyyân-i Alamût*, nşr. M.Debîr Siyâkî, Tahran 1337; Hamidullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, nşr. E.Browne, GMS, XIV, London 1910, I, 514 v.dd.; Zahirüddîn-i Mar'âşî, *Târih-i Taberistân*, nşr. B.Dörn, St. Petersbürg 1850, s.57 v.dd.; Mirhond, *Ravzatü's-Safâ*, Tahran 1339, IV, 199 v.dd.; Hondmir, *Habibü's-Siyer*, Tahran 1333, II, 460 v.dd.; J.von Hammer, *Geschichte der Assassiner aus Morgenländischen Quellen*, Stuttgart 1818; Ebüzziyâ Tevfik, *Hasan b. Sabbâh*, İstanbul 1300; Sirri-i Giridî, *Ârâ'ül-Milel*, İstanbul 1303, s.140-150; E.G.Browne, *A Literary History of Persia*, London 1906, II, 201 v.dd.; R.Dozy, *Târih-i İslâmiyyet*, trc. Abdullah Cevdet, Mısır 1908, I, 386-407; Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923, s.188-191; Syed Ameer Ali, *A Short History of the Saracens*, London 1927, s.317-319; Kerîm Kişâverz, *Hasan-ı Sabbâh*, Tahran 1344 hş.; Menüçehr Sütüde, *Kılâ'-ı İsmâ'iliyye*, Tahran 1345; W.Ivanow, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933; a.mlf., *Studies in Early Persian Ismailism*, Leiden 1948; a.mlf., *Alamut and Lamasâr*, Tahran 1950; F. Stark, *The Valleys of the Assassins*, London 1934; A.S.Picklay, *History of the Ismailis*, Bombay 1940; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s.128-135; Jawad al-Muscâti, *Hasan bin Sabbah*, Karachi 1953; Mustafâ Gâlib, *Târîhu'd-Da'veti'l-İsmâ'iliyye*, Dimaşk 1953; a. mlf., *A'lâmü'l-*

İsmâ'îliyye, Beyrut 1964; a.mlf., *es-Sâ'irü'l-Himyeri el-Hasan b. es-Sabbâh*, Beyrut 1966; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assassins*, The Hague 1955; a.mlf., *İslâm'ın Serüveni*, İstanbul 1995, II, 60-63; Muhammed Kâmil Hüseyin, *Tâ'ifetü'l-İsmâ'îliyye*, Mısır 1959; 'Arif Tâmir, *'Alâ Ebvâbi Alamût*, Harisa 1959; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s.206-220; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, 2.baskı, TTK, Ankara 1984, s.150-156; P.Willey, *The Castles of the Assassins*, London 1963; W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Başlangıç, izah ve düzeltmeler: M.Fuad Köprülü, 2.basım, Ankara 1963, s.56-57,181; İbrahim Ağâh Çubukçu, *Gazzali ve Bâtınlık*, Ankara 1964; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul 1965, s.48-50; Bernard Lewis, *The Assassins, A Radical Sect in Islam*, London 1967; Türkçe çev.: Ali Aktan, *Haşîşiler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, İstanbul 1995; a.mlf., *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1979, s.182-183; Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Ankara 1968, s.126-135; A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 2. basım, İstanbul 1969, s.122-123, 124-125; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 2.baskı, İstanbul 1969, s.244-248; Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, İstanbul 1970, s.111-112,120; Philip K.Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, III, 688-692; C.E.Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. E.Merçil-M.İpşirli, İstanbul 1980, s.159-161; Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, 2.baskı, Ankara 1982, s.62-63; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî Giriş*, İstanbul 1981, s.231-244; Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbâh'ın Cennet Fedaileri*, İstanbul 1982; Neşet Çağatay-İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 3.baskı, Ankara 1985, s.84-107; Coşkun Alptekin, *Dimâşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, s.77-80; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. ve notlandıran: Hüseyin Hatemî, İstanbul 1986, s.103-112; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, İstanbul 1987, s.72-73,364; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İslitan, TTK, Ankara 1978, II, 98-99,331, III, 78; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şûlik*, İstanbul 1987, s.88-91,217,255-256; Aydın Sayılı, *The Observatory of Islam*, 2nd edition, TTK, Ankara 1988, s.187-188; Zirikli, *el-'İlâm*, nşr. Züheyr Fethullâh, Beyrut 1989, II,

193-194; Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri, Devletler ve Hanedanlar*, I, Ankara 1989, s.733-734; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990, s.71-86; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 1992, s.147-149; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, İstanbul 1986, V,325-340; F. Daftary, *The Ismâ'ilis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1990; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Kayseri 1994, s.60-65; Amin Maalouf, *Semerkant*, çev. Esin Talu Çelikkan, 3.baskı, İstanbul 1996, s.77-133; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s.119-122; ayrıca bk. Zehebî, *Siyerü A'lâmî'n-Nübelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arna'ût v. dğr., 3.baskı, Beyrut 1406/1986, XIX, 403 v.dd., XXI 182-190, XXII,158; İbrahim Agâh Çubukçu, *Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler*, 2.baskı, Ankara 1984, s.55-57, 58-62; Farhad Daftary, *The Assassin Legends Myths of the Isma'ilis*, London 1994; Mehmed Şemseddin [Günaltay], *Hurâfattan Hakikate (Hurâfeler ve İslâm Gerçeği)*, yay. haz. Ahmet Gökbel, İstanbul 1997, s.161-186; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1997, s.137-145; Ahmed Ağrakça, *Salâhaddin Eyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, İstanbul 1997, s.39-40,44-46,158; Wladimir Bartol, *Fedâilerin Kalesi Alamut*, çev. Atilla Dirim, Ankara 1988; Freidoune Sahebjam, *Dağın Şeyhi Hasan Sabbah*, çev. Faik Baysal, İstanbul 1998; P.M.Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arkan, İstanbul 1999, s.12,29,31,40-42,60,70,79,80,89; Harold Lamb, *Yıldızların Efendisi Hayyam Tarihi Roman*, çev. Suat Kaya, Ankara 1999, s.214-255..

B- Makaleler

E. Quatremère, *Mémoire Historique sur les Ismaéliens*, *Fundgruben des Oriens*, Viyana 1814, IV, 393 v.dd.; S. de Sacy, *Mémoires sur la Dynastie des Assassins*, *Mémoires de l'Institut Royal*, IV (1818), s.1-85; Ch. Defrémery, *Nouvelles Recherches sur les Ismaéliens ou Bathiniens de la Syrie*, *JA*, Ve Série, III (1854), s.373-421, Ve Série, V (1855), s.5-76; S. Guyard, *Un Grand Maître des Assassins au Temps de Saladin*, *JA*, VIIe Série, IX (1877), s.324-489; M. Şerefeddin, *Selçükiler Devrinde Mezâhib*, *TM*, I (1925), s.101-118; a.mlf., *Fâtımîler ve Hasan-ı Sabbâh*, *DİFM*, IV (1926), s.1-44; a.mlf., *Bâtînlük Tarihi*, *DİFM*, VIII (1928), s.1-27; L.Lockhart, *Hasan-ı Şabbâh and the Assassins*, *BSOS*, V (1928-30), s.675-696; a.mlf., *Alamût (The Fortress)*, *EI²* (İng.), I, 352-353; H.Bowen, *The Sargudhasht-i Sayyidnâ*, *JRAS* (1931), s.771-782; W.Ivanow, *Some Ismaili Strongholds in Persia*, *IC*, XII (1938), s.383-396; A. Zeki Velidi Toğan, *Alamut*, *İA*, I, 289-290; C.E.Nowell, *The Old Man of the Mountain*, *Speculum*, XXII (1947), s.497 v.dd.; Ahmed Ateş, *Bâtîniye*, *İA*, II, 339-342; a.mlf., *Gazâlî'nin "Bâtînîlerin Belini Kıran Delilleri"*, "Kitâb Kavâşim al-Bâtîniya", *AÜİFD*, III/1-2 (1954), s.23-54; el-Hasan b. es-Sabbâh, *İA*, V/1, 311-312; Haşşâşin, *İA*, V/1, 355-357; Bernard Lewis, *İsmâîlîler*, *İA*, V/2, 1120-1124; a.mlf., *Saladin and the Assassins*, *BSOS*, XV (1953), s.239-245; a.mlf., *Three Biographies from Kamâl al-Dîn, Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s.327-329, metin: s.336-344; a.mlf., *The Ismâ'îlites and the Assassins*, *A History of the Crusades*, I, ed. K.M.Setton, Philadelphia 1955, s.100-132; a.mlf., *Kamâl al-Dîn's Biography of Râşid al-Dîn Sinân*, *Arabica*, XIII (1966), s.225-267; M.G.S. Hodgson, *Alamût (Dynasty)*, *EI²* (İng.), I, 353-354; a.mlf., *Hasan-ı Şabbâh*, *EI²* (İng.), III, 253-254; a.mlf., *The Ismâ'îli State*, *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, s.422-482; Muhammed Fethî İd, *Kal'atü Alamût ve Firdevsühe'l-Mez'üm*, *Mecelletü'l-Ezher*, LI/10 (1399/1978), s.2455-56; W. Madelung, *Ismâ'îliyya*, *EI²* (İng.), IV, 198-206; B.Hourcade, *Alamût*, *EI²*, I, 797-801; Abdülkerim Özaydın, *Alamut Kalesi*, *Türk Kültürü*, sayı 281 (Eylül 1986), s.53-57; a.mlf., *Alamut*, *DİA*, II, 336-337; Abdulkadir Yuvalı, *Moğollar'ın Yakındoğu Politikası ve*

İsmâîlîler'in Akıbeti Üzerine Bazı Bilgiler, *TDA*, sayı 58 (Şubat 1989), s.89-102; a.mlf., Selçuklular Zamanında Batınîler'in Faâliyetleri, *Firat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, III/2 (1989), s.289-298; Tahsin Yazıcı, Fidâî, *DİA*, XIII, 53; İbrahim Baştuğ: Bernard Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, Erdem, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı-I, c. 8, sayı 22 (Ocak 1996), s.309-315; ayrıca bk. F.M.Chambers, The Traubadours and the Assassins, *Modern Language Notes*, LXIV (1949), s.245-251; Abdülkerim Özaydın, Sultan Berkyaruk Devrinde (1092-1104) Bâtınîlerle Yapılan Mücadeleler, *Prof.Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s.177-185; a.mlf., Hasan Sabbâh, *DİA*, XVI, 347-350; Farhad Daftary, Hasan-i Sabbâh and the Origins of the Nizâri Isma'îli Movement, *Mediaeval Isma'îli History and Thought*, ed. Farhad Daftary, Cambridge 1996, s. 181-194; Mustafa Öz, Haşîşiyye, *DİA*, XVI, 418-419.

Kısaltmalar

- AÜİFD : *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Ankara).
- BSOS : *Bullétin of the School of Oriental Studies* (London).
- DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-, İstanbul 1988-.
- DİFM : *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* (İstanbul).
- Eİ² (İng.) : *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, I-, Leiden, 1960-.
- Eİİ. : *The Encyclopaedia Iranica*, I-, London 1985-.
- GMS : *Gibb Memorial Series* (London).
- İC : *Islamic Culture* (Haydarâbâd).
- İA : *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1940-1988.
- JA : *Journal Asiatique* (Paris).
- JRAS : *Journal of the Royal Asiatic Society* (London).
- JRGS : *Journal of the Geographical Society* (London)
- TDA : *Türk Dünyası Araştırmaları* (İstanbul).
- TDEA : *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I , İstanbul 1976.
- TDK : *Türk Dil Kurumu* (Ankara).
- TK : *Türk Kültürü* (Ankara).
- TM : *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul).
- TTK : *Türk Tarih Kurumu* (Ankara).

قورق ائبار علاوه سی

حکایه کوزی

سیدنا موسیٰ

صاحبی
محمد چودت

محرری
احمد مدحت

(معارف نظارت، جلیه سنک، رخصتیه)

ایک دفعه اولدوق

بابطالی جوارنده ابوالسنود جاند سنده ۸ نومروی قورق ائبار مطبعه سنده بائیشدره

2523

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
Seyfettin Özyeğen Çapı

سیدنا
موسیٰ
۱۳۹۶

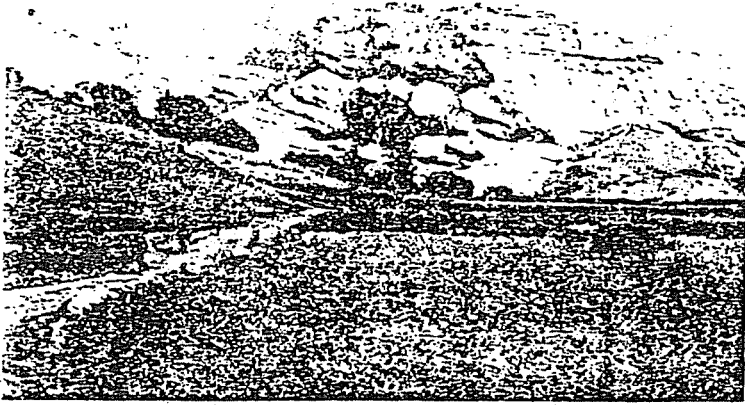
Ahmed Midhat Efendi'nin Süleyman Musulî (İstanbul 1294)
adlı romanının ünvan sayfası

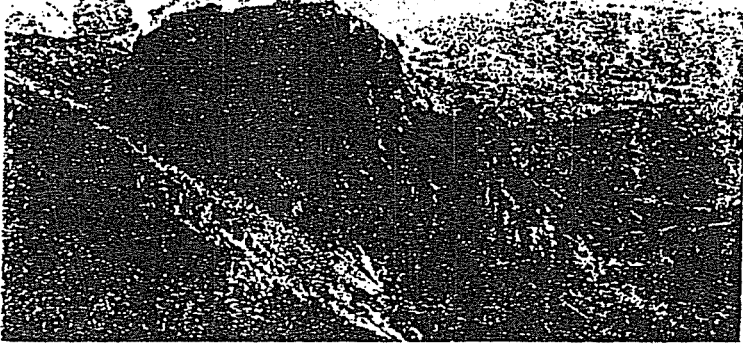
Ahmed Midhat Efendi
[TDEA, I, 68]

Hasan-ı Sabbah
[Hayat Ansik., III, 1496]

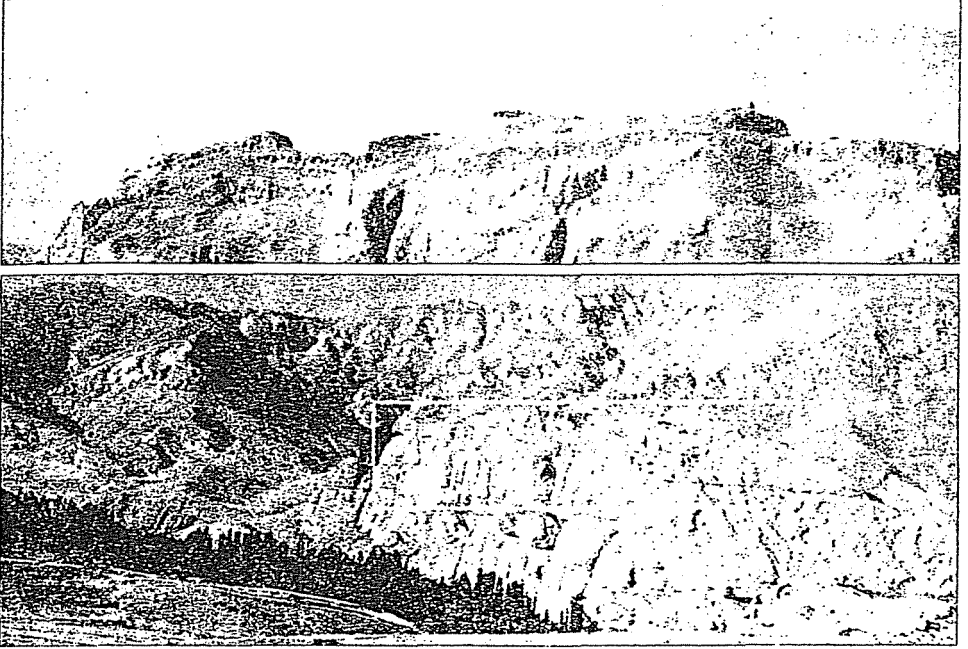
Alamüt kavalığının güneyden görünüşü
[BSOS, V (1928-30)]

Alamüt'un kuzey tarafı
[BSOS, V (1928-30)]

Alamût kayalığının kuzeybatı tarafı
[BSOS, V (1928-30)]

Elbruz Dağları üzerinde Alamût Kalesi'nin kalıntıları- İran
[*DİA*, II, 336]